

**Sociological Analysis of the Political Thoughts of Abolghasem
Lahouti Based on the Class Consciousness Theory by George
Lukács**

Nader moslemi^۱. Parvin salajegheh^۲. Mohammad Homayounsepehr^۳

Abstract

Political thought is considered an intellectual effort and presenting coherent opinions about politics and political life and trying to answer questions. Political thought always tries to give legitimacy to the government by following the problems and finding their roots and then solving crises in the society. Abulqasem Lahouti is also one of the intellectuals who, in his poems and writings, points to social issues and realities in the society with political thoughts and reveals the betrayals of the ruling power so as to make the ignorant people aware of the injustices of the rulers of the time. This research tries to achieve the type of knowledge and perception of society and the world around him by a sociological analysis of political theological thoughts, based on the theory of Class Consciousness presented by George Lukács, and to answer this main question i.e. What structures did Lahuti use to express his political thoughts? The background of the research in this matter shows that many researchers do not pay attention to this matter, and the method in this research is descriptive-analytical in terms of nature and method, and fundamental-theoretical-based with regard to the purpose. The findings of the research indicate that political theological ideas are

^۱ Phd student in Persian Language and Literature at Azad University, Central Tehran Branch Tehran, Iran.

^۲ Associate Professor of Persian Language and Literature at Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran.(Correspondingauthor). salajeghe@gmail.com.

^۳ Assistant Professor of Anthropology Department. Faculty of Psychology. Central Tehran Branch. Salami Azad University, Tehran. Iran.

formed in the framework of structures such as personality, identity, knowledge (worldview and ideology) and moral values, and these ideas are inspired and influenced by awareness and knowledge. It is his perception of the outside world, which is accompanied by appropriate intellectual reactions and is reflected in his poems. The results of the research also show that theological poems and compositions reflect his political thoughts in the framework of such structures.

Keywords: Lahuti, George Lukacs, political thought, sociology, class consciousness.

References

Books

۱. Ashraf, Ahmad and Banouzazizi, Ali (۲۰۱۳), *Social Classes, Government and Revolution in Iran*, translated by Soheila Torabi Farsan, Tehran: Nilofar. What is the third
۲. Eagleton, Terry (۲۰۰۴), *Marxism and Literary Criticism*, translated by Akbar Masoum Beigi, Tehran: Another publication. First Edition.
۳. Giddens, Anthony (۲۰۰۷), *Selection of Sociology*, translated by Hasan Chavoshian, Tehran: Ni. what to give
۴. Goldman, Lucin (۱۹۹۷), *society, culture and literature*, selected and translated by Mohammad Jaafar Povindeh, Tehran: Cheshme Publishing House.
۵. Lahoti, Abulqasem (۱۹۷۸), *Abulqasem Lahoti's Generalities*, with the efforts of Behrooz Moshiri, Tehran: Toka.
۶. Lahoti, Abulqasem(۱۹۷۹)*The Divan of Theological Poems*, edited by Ahmad Bashiri, Tehran: Amir Kabir.

۷. Lukacs, George (۲۰۱۶), *History and Class Consciousness*, translated by Mohammad Jaafar Poindeh, Tehran: Butimar.

۸. Lukacs, George (۲۰۱۸) *in defense of history and class consciousness, follow-up and dialectic*, translated by Hassan Mortazavi, Tehran: Agh. What is the third

۹. Malek-zadeh, Mehdi (۲۰۰۴), *History of the Constitutional Revolution*, third volume, Tehran: Sokhon Publications.

۱۰. Nazim-ul-Islam Kermani, Muhammad bin Ali (۱۳۷۷), *history of the awakening of Iranians*, by Ali Akbar Saeedi Sirjani, ۴th volume, Tehran: Pikam. What is the fifth

۱۱. Pascady, Yun. (۲۰۰۲). *Formative constructivism and Lucien Goldman. Society, Culture, Literature, Lucien Goldman*, translated by Mohammad Jaafar Povindeh, Tehran: Cheshme Publishing House. What is the third

۱۲. Poindeh, Mohammadjaafar (۲۰۱۲), *An introduction to the sociology of literature (collection of articles)*, Tehran: Naqsh Jahan. What is the third

۱۳. Poladi, Kamal (۲۰۰۴), *History of Political Thought in the West*, Vol. ۱, Tehran: Center. The fourth

۱۴. Sarukhani, Baqir (۱۹۹۱), *Encyclopaedia of Social Sciences*, Tehran: Keihan.

۱۵. Shuireh, Christian and Fonten, Olivier (۲۰۰۶), *Vocabularies of Pierre Bourdieu*, translated by Morteza Katabi, Tehran: Nay Publishing, first edition.

۱۶. Vahida, Fereydoun (۲۰۰۹), *Sociology in Persian Literature*, Tehran: Samt. What is the second

۱۷. Weber, Max (۲۰۱۸), *Economy and Society*, translated by Abbas

Manouchehri et al., Tehran: Samt. What is the sixth

۱۸. Articles

۱۹. Valipour Hafeshjani, Shahnaz (۲۰۰۶), "A Look at George Lukacs's

Opinions in the Context of Marxist Criticism", *Text Literary Research Journal*, No. ۳۱, pp. ۱۲۲-۱۳۶.

۲۰. Naderenjad, Parvaneh and Melai Towani, Alireza (۲۰۲۱), "Elements of Iranian National Identity in the Court of Abul Qasim Lahuti", *Tarikh Nama Iran after Islam*, Vol. ۲۸: pp. ۲۱۳-۲۴۱.

۲۱. Asghari Hasanklou, Asghar (۲۰۰۶), *Theories of Sociological Criticism of Literature*, *Adab Pazhuhi Journal*, vol. ۴: pp. ۴۳-۶۴.

۲۲. Ameli-Rezaei, Maryam (۲۰۱۴), a proposed model for adapting sociological theory to the literary-social structure of the Persian novel, *Contemporary Persian Literature*, fifth year: pp. ۶۳-۸۴.

۲۳. Qaysari, Ali (۲۰۱۲), "True and false knowledge from Lukacs' point of view", *Kitab Mah Al-Falshaf magazine*, vol. ۵۹: pp. ۱۱۹-۱۲۶.

- Qargareh Chi, Akram et al. (۲۰۲۱), analysis and investigation of social justice based on the history and class consciousness of Lukacs and a mirror for the voices and the second millennium of the mountain deer of Shafii Kodkani, *the scientific journal of comparative literature*, year six, issue twenty, pp. ۱۷۳ -

۲۴. Razzaqpour, Morteza; Noushabadi, Samiyeh (۲۰۱۲), "Realism in theological poems", *Researches of Literary Criticism and Stylistics*, vol. ۱۲, third year: pp. ۶۷-۹۴.

۲۵. Roizen, McDonough (۲۰۰۰), "Lukács and Ideology as False Consciousness", translated by Shahram Parastesh, *Organon Magazine*, vol. ۱۶: pp. ۲۷۳-۲۹۰.

۲۶. Sawaqib, Jahan-Bakhsh and Rostami, Parveen (۲۰۱۸), "Political conditions of Kermanshah compared to the constitutional movement in Iran", *Journal of Local Histories of Iran*, vol. ۱۴: pp. ۱۱۸-۹۵.

۲۷. Noormohammadi Najafabadi, Zahra et al. (۲۰۲۲), analysis of the hegemony of love in Leili and Majnoon Nizami's poem based on the sociological perspective of Lukács, Bourdieu and Adorno, the scientific journal of comparative literature, the sixth year, the ۱۹th issue, pp. ۸۶-۱۰۷.

تحلیل جامعه‌شناسی اندیشه‌های سیاسی ابوالقاسم لاهوتی بر اساس نظریه «آگاهی طبقاتی»

جورج لوکاج

نادر مسلمی^۱، پروین سلاجقه^۲، محمد همایون سپهر^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۶/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۷/۲۴

صص (۱۱۹ - ۱۵۰)

چکیده

اندیشه سیاسی کوشش فکری و ارائه‌ی آرای منسجم در باب سیاست و زندگی سیاسی و تلاش برای پاسخ‌گویی به پرسش‌هاست. اندیشه سیاسی همواره سعی می‌کند با پی‌گیری مشکلات و ریشه‌یابی آن‌ها به دولت مشروعیت بدهد و در پی آن، بحران‌های موجود در جامعه را حل کند. ابوالقاسم لاهوتی نیز از روشنفکرانی است که در اشعار و نوشته‌های خود، با اندیشه‌های سیاسی به مسایل اجتماعی و واقعیت‌های موجود در جامعه اشاره می‌کند و پرده از خیانت‌های قدرت حاکم برمی‌دارد تا از این طریق مردم ناآگاه را از بی‌عدالتی‌های حاکمان وقت آگاه سازد. این پژوهش تلاش می‌کند تا با تحلیل جامعه‌شناسی اندیشه‌های سیاسی لاهوتی، بر اساس نظریه «آگاهی طبقاتی» جورج لوکاج، به نوع شناخت و طرز تلقی وی از اجتماع و اوضاع جهان پیرامونش، دست یابد و به این پرسش اصلی پاسخ دهد که لاهوتی برای بیان اندیشه‌های سیاسی خود از چه ساختارهایی بهره گرفته است؟ پیشینه پژوهش در این موضوع بیانگر عدم توجه بسیاری از محققین به این امر است و روش تحقیق در این پژوهش از حیث ماهیت و روش، از گونه توصیفی - تحلیلی و بر اساس هدف از نوع بنیادی - نظری است. یافته‌های پژوهش حاکی از

^۱ - دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران،

ایران. nader_moslemi@yahoo.com

^۲ - دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده

مسئول) salajeghe@gmail.com

^۳ - استادیار گروه مردم‌شناسی، دانشکده روان‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

mhomayonsepehr@yahoo.com

آن است که اندیشه‌های سیاسی لاهوتی، در چارچوب ساختارهایی چون شخصیت، هویت، معرفت (جهانبینی و ایدئولوژی) و ارزش‌های اخلاقی شکل گرفته و این اندیشه‌ها مُلهم و متأثر از آگاهی و دانش دریافته از جهان بیرون اوست که با واکنش‌های عقلانی مناسب همراه بوده و در اشعارش انعکاس یافته است. نتایج تحقیق نیز نشان می‌دهد که اشعار و سروده‌های لاهوتی بازتاب اندیشه‌های سیاسی او در چارچوب چنین ساختارهایی است.

واژگان کلیدی: لاهوتی، جورج لوکاج، اندیشه سیاسی، جامعه‌شناسی، آگاهی طبقاتی.

۱- مقدمه

ادبیات یک پدیده اجتماعی است و زبان که ماده اصلی آن است، زاده ارتباط اجتماعی افراد است. بنابراین ساختار و شرایط جامعه در زبان و پیرو آن در ادبیات نمود می‌یابد. به همین دلیل، محققان در طول زمان آن هنگام که تاریخ ساکت مانده یا به دلیل اتکا به قدرت نتوانسته‌اند واقعیت‌های اجتماعی را مطرح کنند، از ادبیات و هنر برای تحلیل اوضاع تاریخی و اجتماعی بهره گرفته‌اند. ادبیات فارسی از دیرباز، منبع مهمی برای تحلیل ساختار اجتماعی به‌شمار می‌آمده است. به دلیل اهمیت کارکردهای اجتماعی ادبیات امروزه در نقد ادبی گرایش‌هایی مانند جامعه‌شناسی ادبیات، جامعه‌شناسی زبان و زبان‌شناسی اجتماعی به‌وجود آمده است. (پاسکادی، ۱۳۸۰: ۶۳). جامعه‌شناسی ادبیات در قرن بیستم با اندیشه‌ها و آثار جورج لوکاج (György Lukács) فیلسوف و منتقد مجارستانی وارد مرحله تازه‌ای شد. وی بر اثر تجربه جنگ جهانی اول، تحولات ادبی و اجتماعی، ساختار ادبی و مرحله‌ای از دیالکتیک تاریخی - فلسفی را ساخته و پرداخته کرد و آن‌ها را در یک کلیت به هم پیوند داد تا سرانجام به این نتیجه رسید که هر مرحله از تاریخ اجتماعی با یک فرم یا صورت بزرگ ادبی همراه است که طی آن جان با جهان و ذهن با عین متناسب و از هماهنگی کامل برخوردار است.

بخشی از ادبیات دوره مشروطه، خصوصاً شعر را سیاست و اندیشه‌های سیاسی در برمی‌گیرد. شعر سیاسی در این میان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از میان شاعران این دوره که بیشتر اشعارش رنگ‌وبوی سیاست دارد، ابوالقاسم لاهوتی است. لاهوتی به عنوان شاعر آگاه به مسایل سیاسی در باب سیاست و اجتماع سروده‌هایی دارد که دربردارنده دیدگاه‌ها و آرای سیاسی اوست. اندیشه‌های سیاسی لاهوتی مُلهم و متأثر از حوادث و روی‌دادهای جامعه است که از آگاهی و دانش دریافته او از جهان بیرون نشأت می‌گیرد. لاهوتی با بهره‌گیری از شعر و با زبان طنز و انتقاد،

اوضاع نا به سامان حکومت استبداد را در اشعارش به تصویر می‌کشد و پرده از خیانت‌ها و بی‌عدالتی‌های قدرت حاکم برمی‌دارد. این شاعر روشنفکر، در میدان سیاست در مواجهه با استبداد قدرت حاکم، کنش از خود نشان می‌دهد و فرآیند این کنش بازتاب‌هایی است از واقعیت‌های موجود در جامعه که در اشعار و سروده‌هایش دیده می‌شوند. اشعار لاهوتی در عرصه ادبیات، از ابعاد گسترده‌ای برخوردار است و علاوه بر جنبه‌های اجتماعی، سرشار از ویژگی‌های سیاسی در قالب انتقاد و اعتراض است. زبان تند و آتشین او در سرتاسر اشعارش شعله‌های خشم و فریاد را فوران می‌دهد. اشعار وی با مضامین برجسته سیاسی - اجتماعی و گاه عاشقانه - عارفانه تا حد بسیار، پرده از اندیشه‌ها و افکار وی برمی‌دارد و زوایای پنهان شخصیت، هویت و جهان‌بینی او را آشکار می‌سازد.

۱-۱- بیان مسئله پژوهش

ادبیات روح زبان است و زبان ابزاری اجتماعی است که سبب ارتباط انسان‌ها، جوامع بشری و تعامل آنان با یکدیگر می‌شود. از این رو، ادبیات و فرم‌های مختلف آن را می‌توان پدیده‌ای اجتماعی دانست. آینه‌ای که واقعیت‌های اجتماعی هر جامعه‌ای به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در آن منعکس می‌شود. یکی از مباحث جامعه‌شناسی ادبی، جامعه‌شناسی انواع ادبی است که در آن به هم‌پیوستگی کارکردی نظام اجتماعی و نظام ادبی نوعی، توضیح داده می‌شود. پرسش اساسی جامعه‌شناسی انواع ادبی این است که «کارکرد یک نوع ادبی را در دل نظام انواع ادبی، چگونه باید تعریف کرد و تحول نظام ادبی (در مقام نظام فرهنگی) را درون نظام اجتماعی چگونه باید توضیح داد؟» (گلدمن، ۱۳۷۶: ۱۱۳ - ۱۰۹).

سیر تحول ادبیات در ادوار مختلف تاریخی به عوامل گوناگونی وابسته است و این عوامل را می‌توان به طرق مختلفی تحلیل و بررسی کرد. بدون تردید فضای حاکم بر محیط جامعه و فرهنگ مردم در زمان‌های خاص و هنجارها و ناهنجاری‌های اجتماعی آن در زبان و ادبیات آن دوره نیز منعکس می‌گردد. دوره مشروطه از دورانی است که در تاریخ ایران و ادبیات فارسی از اهمیت خاصی برخوردار است، چراکه نه تنها صحنه وقوع بسیاری از رویدادهای تاریخی است، بلکه از نظر انتشار افکار و عقاید سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در جهت رشد آگاهی اقبال گوناگون مردم، برای پژوهشگران ارزش و اعتبار فراوانی دارد. ادبیات مشروطه، خصوصاً شعر بازتاب واقعیت‌های اجتماعی این دوره است و شعر در این دوره از جایگاه ویژه‌ای برخوردار

است. شاعران روشنفکر این دوره از شعر به عنوان ابزاری توانمند در افشای خیانت‌ها و بی‌عدالتی‌های استبداد داخلی و استثمار خارجی بهره می‌برند.

در این دوره بسیاری از روشنفکران و متفکران مشروطه، از قبیل؛ میرزا فتحعلی آخوندزاده، میرزا ملکم خان، سید جمال‌الدین اسدآبادی و ... که از دادگران اجتماعی و دادخواهان عدالت‌نگر بودند، علیه استبداد و خودکامگی قدرت حاکم (دولت قاجار)، اقدام به ترویج افکار و عقاید سیاسی خود کردند تا مردم را به قیام علیه ظلم و جور حکومت مستبد و خودکامه فراخوانند. در این میان، شاعرانی چون ابوالقاسم لاهوتی که بیشترین دغدغه‌ی فکری و روحی‌اش، رهایی از استبداد و رسیدن به آزادی و مردم‌سالاری در یک جامعه‌ی دموکرات بود، برای رسیدن به آرمان‌های گمشده‌ی خویش با این دسته از روشنفکران و متفکران همراه شده و به‌صفت مبارزان و انقلابیون پیوست تا از طریق سرودن شعر، افکار و اندیشه‌های سیاسی خود را به گوش آزادی‌خواهان جهان برساند.

این پژوهش تلاش می‌کند تا با تحلیل جامعه‌شناسی اندیشه‌های سیاسی لاهوتی، بر اساس نظریه «آگاهی طبقاتی» جورج لوکاج، به نوع شناخت و طرز تلقی وی از اجتماع و اوضاع جهان پیرامونش، دست یابد و به این پرسش اصلی پاسخ دهد که: ابوالقاسم لاهوتی برای بیان اندیشه‌های سیاسی خود از چه ساختارهایی بهره گرفته است؟

۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش

یکی از مباحث جامعه‌شناسی ادبی، جامعه‌شناسی انواع ادبی است که در آن به‌هم‌پیوستگی کارکردی نظام اجتماعی و نظام ادبی نوعی، توضیح داده می‌شود. پرسش اساسی جامعه‌شناسی انواع ادبی این است که «کارکرد یک نوع ادبی را در دل نظام انواع ادبی، چگونه باید تعریف کرد و تحوّل نظام ادبی (در مقام نظام فرهنگی) را درون نظام اجتماعی چگونه باید توضیح داد؟» هدف از این پژوهش، پی‌بردن به نوع شناخت و طرز تلقی لاهوتی از اجتماع خود و اوضاع جهان پیرامونش است.

این تحقیق از این نظر اهمیت دارد که می‌خواهد رابطه‌ای بین اندیشه‌ی سیاسی یک شاعر روشنفکر دوره‌ی مشروطه با آگاهی طبقاتی‌اش برقرار سازد، چراکه طبق فرضیه‌های موجود، نگارندگان اعتقاد دارند که این رابطه دوسویه بوده و این دو جز لاینفک یکدیگرند. مبانی نظری این تحقیق، شامل چارچوب نظریه‌ی آگاهی طبقاتی جورج لوکاج، طبقات اجتماعی در دوره‌ی مشروطه و شرایط سیاسی و طبقات اجتماعی دوران زندگی شاعر است و یافته‌های آن، بررسی

ساختارهای تشکیل‌دهنده اندیشه‌های سیاسی شاعر بر اساس نظریه فوق با رویکردی به ساختارهای شخصیت، هویت، معرفت (جهانبینی و ایدیولوژی) و ارزش‌های اخلاقی است و اما نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که اندیشه‌های سیاسی لاهوتی محصول رشد آگاهی و واکنش‌های عقلانی مناسب او در بین طبقه زحمتکش جامعه است که در چارچوب ساختارهایی چون شخصیت، هویت، معرفت (جهانبینی و ایدیولوژی) و ارزش‌های اخلاقی شکل گرفته و بازتاب‌های آن را می‌توان در اشعار و سروده‌هایش دید.

۱-۳- پیشینه پژوهش

پیشینه ادبیات فارسی و جنبه‌های سیاسی آن نشان می‌دهد که دوره مشروطه مهم‌ترین دوره از نظر تغییر و تحول در فرهنگ ایرانیان است. درباره شاعران سیاسی دوره مشروطه از سوی بسیاری از پژوهشگران معاصر، تحقیقاتی صورت گرفته و اشعار آنان از زوایای مختلف تحلیل و بررسی شده است. در این مقاله، نگارندگان به تحلیل جامعه‌شناسی اندیشه‌های سیاسی لاهوتی بر اساس نظریه «آگاهی طبقاتی» جورج لوکاج می‌پردازند که می‌تواند از این منظر، برای بسیاری از پژوهشگران معاصر، جنبه نوآوری داشته باشد. طبق تحقیقات صورت گرفته از سوی نگارندگان، تاکنون پژوهشی در اشعار شاعران دوره مشروطه، بر اساس نظریه «آگاهی طبقاتی» جورج لوکاج صورت نگرفته است؛ اما از بین پژوهش‌هایی که انجام یافته و با تحقیق حاضر قرابت دارند، می‌توان به مقاله‌های زیر اشاره کرد:

قیصری (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان «آگاهی درست و نادرست از دیدگاه لوکاج»، پس از بررسی آگاهی درست و نادرست از دیدگاه لوکاج، نتیجه‌گیری می‌کند که از آرای لوکاج دو برداشت گوناگون و توأمان، مثبت و منفی، از ایدیولوژی وجود دارد. برداشت مثبت از ایدیولوژی در بردارنده و مبین آگاهی استعلایی و رهایی‌بخش طبقه کارگر است که از این دیدگاه، خودآگاهی طبقه کارگر نسبت به توانش تاریخی خود در هدایت جامعه به موضعی خالی از تضاد، مستلزم ذهنیتی هدفمند و فعال است که تنها از راه دستیابی به ایدیولوژی طبقاتی و کلیت بخش آن از راه تدوین و تبلور آگاهی طبقاتی امکان تجلی و تحقق می‌یابد و برداشت منفی از ایدیولوژی در مقام آگاهی کاذب در طرح مبانی نظری جامعه‌شناسی معرفت و سپس در تدوین دیدگاه نقد فرهنگ مثلاً در نظریه انتقادی مکتب فرانکفورت مؤثر افتاد.

نادرزاد و ملایی (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «مؤلفه‌های هویت ملی ایرانی در دیوان ابوالقاسم لاهوتی»، پس از بررسی هویت ایرانی و شاخصه‌های مؤلفه‌های آن در دیوان لاهوتی،

نتیجه‌گیری می‌کند که نامبرده به‌عنوان یکی از نخبگان دوره مشروطیت در اشعارش چگونگی به برجسته‌کردن مفاهیم مرتبط با وجه ایرانیّت در قالب ناسیونالیسم باستان‌گرا پرداخته است.

ولی‌پور هفشجانی (۱۳۸۶)، در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی به آرای جورج لوکاچ در زمینه نقد مارکسیستی»، پس از بررسی آرای لوکاچ در زمینه نقد مارکسیستی، نتیجه‌گیری می‌کند که رابطه ادبیات و جامعه نه در محتوا؛ بلکه در ساختارهاست؛ یعنی، میان ساختارهای اثر ادبی و ساختارهای ذهنی یک جامعه که شکل‌دهنده آگاهی جمعی جامعه است؛ رابطه‌ای وجود دارد و ادبیات باید با ارائه چشم‌اندازی برای آینده بشر، این آگاهی جمعی را از حالت ناخودآگاه به حالت خودآگاه برساند.

عسگر عسگری حسنکلو (۱۳۸۷)، در مقاله‌ای با عنوان «سیر نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی ادبیات»، پس از بررسی نظریه‌های نقد جامعه‌شناسی، نتیجه‌گیری می‌کند که در نظرات لوکاچ، به همراه گلدمن (Mikhail Mikhailovich Bakhtin) و باختین (Lucien Goldman)، ارتباط بین ادبیات و جامعه به‌صورت پیچیده‌تری بیان شده است و این افراد درصدد تبیین ساختارهای اجتماعی و تجلی آن به صورت ساختارها، فرما و صورت‌های ادبی‌اند.

معروف و جمشیدی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی اجتماع و بازتاب آن بر اندیشه سیاسی سعدی یوسف و ابوالقاسم لاهوتی» بیان می‌کنند که سعدی یوسف و ابوالقاسم لاهوتی برای بیان اوضاع اجتماعی تأثیرگذار در شعر خود از فنون ادبی گوناگونی چون نماد، طنز و تناقض، اقتباس و تضمین استفاده کرده‌اند، به‌عنوان مثال برای اشاره به وجود دشمنان و استعمارگران از نمادهایی چون: سیاهی، رنگ سرخ، شهر و روستا، نخل و رود و... بهره گرفته‌اند با این تفاوت که در شعر لاهوتی به کارگیری نماد ملموس‌تر است. این دو شاعر همچنین با استفاده از دیگر فنون مذکور توانسته‌اند به خوبی بر اوضاع سیاسی و اجتماعی مردم سرزمین خود تأثیرگذار باشند و به مبارزه علیه ظلم، استثمار، امپریالیسم، غریزدگی و هجوم فرهنگ بیگانه غربی بپردازند.

حسینی آبیاریکی و حیدری (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «بازتاب مفاهیم سیاسی و اجتماعی در اشعار ابوالقاسم لاهوتی» بیان می‌کنند که ابوالقاسم لاهوتی از جمله شاعران عصر مشروطه است که سروده‌هایش انعکاس واقعی جامعه و سرشار از مضامین سیاسی و اجتماعی است.

۱-۴-روش انجام پژوهش

مسئله اصلی در این تحقیق، تحلیل جامعه‌شناسی اندیشه‌های سیاسی لاهوتی بر اساس نظریه «آگاهی طبقاتی» جورج لوکاج و هدف اصلی از آن، رسیدن به نوع شناخت و طرز تلقی وی از اجتماع خود و اوضاع جهان پیرامون اوست. این تحقیق از حیث ماهیت و روش از گونه توصیفی-تحلیلی است و بر اساس هدف از نوع بنیادی-نظری که در جامعه آماری شاعر سیاسی دوره مشروطه انجام شده است.

۱-۵-مبانی نظری پژوهش

۱-۵-۱-نقد جامعه‌شناسی ادبیات

میان ادبیات و جامعه، رابطه مستحکم و ناگسستنی وجود دارد. ادبیات که از پرمخاطب‌ترین گونه‌های ادبی در جامعه است، معمولاً از وقایع اجتماعی سرچشمه می‌گیرد و جامعه‌شناسی ادبیات که به بررسی وقایع اجتماعی در ادبیات می‌پردازد، مطالعه خود را بر محتوای آثار و وقایع اجتماعی متمرکز می‌کند. این وقایع را می‌توان در قالب مضامین (درون مایه‌ها) در ادبیات ارائه داد. مضامینی که به‌عنوان متغیر، می‌توانند عوامل تأثیرگذار در تحولات تاریخی جامعه باشند و نقش مهمی را در ادبیات و آثار ادبی ایفا کنند و اما «نقد جامعه‌شناسی ادبیات یکی از شیوه‌های نسبتاً نوین در مطالعات ادبی است. در این شیوه به بررسی ساختار و محتوای اثر ادبی و ارتباط آن با ساختار و تحولات جامعه‌ای که اثر مولود آن است می‌پردازد» (عسگری، ۱۳۸۶: ۱).

۱-۵-۲-ادبیات؛ بازآفرینی هنرمندانه واقعیت‌های اجتماعی

ادبیات بازآفرینی هنرمندانه واقعیت‌های اجتماعی است. ماده اصلی ادبیات، «زبان» است و زبان وسیله‌ای برای برقراری ارتباطات و مناسبات اجتماعی است. ادبیات که از زبان و فرهنگ مردم جامعه ساخته می‌شود، پدیده‌ای اجتماعی به‌شمار می‌رود و کارکرد آن مبادله تجربه زیسته میان انسان‌ها است. رابطه میان ادبیات و اجتماع، از روزگاران کهن تا روزگار ما، رابطه‌ای متقابل است؛ بنابراین، برای فهم و شناخت آثار ادبی باید اوضاع تاریخی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و حتی تفاوت‌های فکری و اخلاقی هر دوره را شناخت تا به درک درستی از اندیشه و اثر یک نویسنده یا شاعر دست یافت. این همان چیزی است که امروزه در نظریه‌های جدید ادبی مطرح است. «متن

در بافتی از زمینه یا فرامتن قرار دارد که در خودآگاه یا ناخودآگاه تحت تأثیر آن است و نمی‌توان یک متن را بدون در نظر گرفتن فرامتن یا زمینه آن تحلیل کرد» (عاملی‌رضایی، ۱۳۹۴: ۶۵ - ۶۴).

۱-۵-۳- شکل‌گیری یک اثر ادبی از نظر لوکاچ

شکل‌گیری یک اثر ادبی رابطه مستقیمی با فرم و محتوا دارد. مجادله میان فرم و محتوا در بررسی آثار ادبی، پیشینه‌ای به قدمت عمر نقد ادبی دارد و بحث پیرامون آن به مجادله‌های فلاسفه یونان باستان برمی‌گردد و اما در مباحث زبان‌شناسی و فلسفه زبان امروز، محققان ادبی، میان فرم و محتوا نوعی تقابل قایل‌اند. لوکاچ میان شکل و محتوا یک هماهنگی و ارتباط ایجاد کرد و آن را در نظریه بازتاب خود ارایه داد. او عقیده داشت که اثر ادبی (شکل اثر)، بازتاب وقایع اجتماعی یا همان محتوای اثر است. ظاهراً لوکاچ این بیانیه را از نظریه «معرفت‌شناختی» لنین اقتباس کرد که گفته بود: «هرگونه ادراک ساده از جهان بیرون دقیقاً بازتابی است از جهان در آگاهی انسان» (ایگلتون، ۱۳۸۳: ۷۹). او در دوران جوانی و پیشامارکسیستی، مانند هگل به رمان و ادبیات می‌نگریست، اما پس از گرویدن به مارکسیسم، از این اعتقاد دست کشید و در نقد مارکسیسم نوشت: «عنصر به راستی اجتماعی در ادبیات، شکل (فرم) است» (همان: ۴۵) و (نک، قرقره‌چی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۸).

لوکاچ «با تأکید بر فرم و شکل اثر ادبی در مقابل محتوای آن، مارکسیسم عامیانه را که بیش از هر چیز به محتوای اثر توجه می‌کرد، مورد انتقاد قرار داد و از سوی دیگر، با تأکید بر این‌که هنر باید از زندگی برخاسته و محتوای انسانی داشته باشد، فرمالیسم را رد کرد» (ولی‌پور، ۱۳۸۶: ۱)، چراکه فرمالیسم به‌عنوان ذهنیت انتزاعی، عاری از محتواست و بیش از اندازه به‌شکل اهمیت داده و محتوا (واقعیت اجتماعی) را فراموش می‌کند و ناتورالیسم را به‌عنوان عینیت انتزاعی که به گزارش صرف واقعیات بسنده می‌کند و رفتاری منفعلانه با زندگی دارد، محکوم نمود. «هم‌چنین مدرنیسم را نیز مورد انتقاد قرارداد، زیرا در این نوع متن، واقعیات‌ها به‌شکل تکه‌تکه عرضه می‌شوند و شخصیت‌ها بیمارگونه و بریده از دنیا هستند. حال آن‌که از نظر او، رمان رئالیستی باید یک کلّ منسجم با شخصیت‌هایی نمونه‌وار (تپیک) باشد که زندگی و مسائل خاص آنان، مسائل عام و اساسی بشریت را آشکار کند» (همان‌جا).

لوکاچ اثر ادبی را بازتاب واقعیات اجتماعی می‌داند و «با قید دخالت ذهن خلاق در بازتاب واقعیات اجتماعی، حدفاصل رئالیسم و ناتورالیسم را مشخص می‌کند. در سبک رئالیسم، واقعیت عینی به‌صورت سطحی گزارش نمی‌شود، بلکه نویسنده آن را با ذهن خلاق خود بازآفرینی کرده،

سعی می‌کند با مربوط کردن مسایل یک دوره خاص به سیر تحول بشر و ارائه چشم‌انداز آینده این تحولات، فرد را به خودآگاهی برساند. حال آنکه در ناتورالیسم، نویسنده به شیوه‌ای منفعلانه همچون یک تماشاگر فقط به عرضه گزارشی از جهان اکتفا می‌کند» (همان: ۶). «در مقابل، ایگلتون (Terry Eagleton) معتقد است، اگر دخالت ذهن خلاق را در اثر ادبی بپذیریم، باید بگوییم، آگاهی که اثر ادبی از واقعیات عرضه می‌کند، نتیجه بازتاب بودن ادبیات نیست، بلکه از عمل و فعالیت ذهن به دست آمده است. به نظر می‌رسد، پیام ضمنی ایگلتون این است که اگر دخالت ذهن نویسنده را در گزینش و ارائه واقعیات بپذیریم، پس آنچه اثر ارائه می‌دهد، اصل واقعیات اجتماعی نیست، بلکه صورت تغییر یافته آن یا به عبارت بهتر دیدگاه نویسنده نسبت به واقعیات و در یک کلام، ایدئولوژی اوست» (همان: ۴). در واقع اثر ادبی بازتاب واقعیات اجتماعی یا همان محتوای اثر هست، لیکن محتوا به شکل مستقیم در اثر ردیابی نمی‌شود، بلکه به صورت شکل نمود پیدا می‌کند.

همچنین لوکاچ عقیده داشت که «رابطه ادبیات و جامعه در محتوای ادبیات و محتوای آگاهی جمعی نیست؛ بلکه رابطه حقیقی میان ساختارهای زیبایی‌شناختی اثر و ساختارهای ذهنی سازنده آگاهی جمعی است» (همان: ۹ - ۸). همچنین وی «ساختارهای ذهنی را واقعیتهایی تجربی می‌داند که گروه‌های اجتماعی و مخصوصاً طبقات در ضمن فرآیند تاریخی آنها را ساخته و پرداخته‌اند. این ساختارهای ذهنی فقط در جوامع سرمایه‌داری - که منافع اقتصادی شفافیت کامل دارند - می‌تواند آگاهی طبقاتی را شکل بدهد» (همان: ۹) و (نورمحمدی نجف‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۹۸ - ۹۷)

۱-۵-۴- چارچوب نظریه «آگاهی طبقاتی» جورج لوکاچ

۱-۵-۴-۱- مفهوم طبقه

جامعه‌شناسان از مفهوم طبقه برداشت‌های متفاوتی دارند و این‌که آگاهی طبقاتی در جامعه‌شناسی، جایگاه مستقلی دارد یا فرضیه‌ای است که مختص پرولتاریا باشد، محل اختلاف است. به عنوان نمونه، طبقه در ذهن کارل مارکس مانند «گروهی از افراد محسوب می‌شود که با اهداف مشترک بسیج شده‌اند و به‌ویژه در برابر طبقه دیگری قرار گرفته‌اند» (شویره و فونتن، ۱۳۸۵: ۱۰۸) و اما در نظر بوردیو، طبقه معنای خاصی دارد. او هرگز مانند مارکس به طبقه نگاه نمی‌کند، چراکه از نظر وی، مارکس «متوجه نشده بود که طبقه تا وقتی شناخته نشده و رسمیت نیافته و بسیج

نشود، واقعیت پیدا نمی‌کند. به یک معنا، طبقات اجتماعی وجود خارجی ندارند، آنچه وجود دارد، فضای اجتماعی، فضای تفاوت‌هاست.» (همان). ماکس وبر نیز طبقه را در رابطه با موقعیت آن تعریف می‌کند و معتقد است: «طبقه مشتمل بر گروهی از اشخاص است که دارای موقعیت طبقاتی یکسانی باشند» (وبر، ۱۳۹۸: ۹۶) و طبقات تشکیل‌دهنده جامعه را به سه دسته‌ی متمایز تقسیم می‌کند:

۱. طبقه دارا؛

۲. طبقه مولد؛

۳. طبقه اجتماعی.

و عقیده دارد که «بر پایه هر کدام از این سه مقوله طبقاتی، روابط شراکتی بین کسانی که از منافع طبقاتی یکسانی بهره‌مندند؛ یعنی، بین سازمان‌های طبقاتی متشکل، می‌تواند به وجود آید.» (همان‌جا). درحالی‌که لوکاج، به وجود دو طبقه در جامعه معتقد است:

۱. طبقه بالادست؛

۲. طبقه فرودست.

و تنها این دو طبقه‌اند که یکی حاکم و مسلط بر جامعه است (سرمایه‌دار) و دیگری محکوم و زیر سلطه وی (کارگر) و عقیده دارد، تنها این دو طبقه واجد جهان‌بینی و ایدئولوژی‌اند که برای تسلط یافتن به جامعه باید تلاش کنند و سایر طبقات جامعه نظیر دهقانان، در ابهام و اغتشاش به سر می‌برند. وی دهقانان را در جامعه فئودالی، از یک سوئی طبقه محسوب می‌کند و از سوی دیگر، آنان را خرده مالکی می‌داند که طبقه نیستند، چراکه «دهقانان در ارتباط با منافع لحظه‌ای بلاواسطه‌شان واقع‌گرا و تجربه‌گرایانی انعطاف‌ناپذیرند، اما در ارتباط با موقعیت طبقاتی‌شان فقط تجربه‌گرایانی هستند که در مواجهه با مسایل واقعی، نمی‌توانند از کلیت طبقه‌شان، چنان‌که باید دفاع کنند» (لوکاج، ۱۳۹۸: ۱۳۱). «درواقع - حتی اگر بتوانیم این دهقانان را به معنای دقیق مارکسیستی طبقه بنامیم - نمی‌توانیم در مورد آن‌ها از آگاهی طبقاتی سخن بگوییم» (لوکاج، ۱۳۹۶: ۱۷۳).

۱-۵-۲- مفهوم آگاهی طبقاتی

لوکاچ آگاهی طبقاتی را در رابطه با تاریخ بررسی می‌کند. از نظر او، این نوع آگاهی با انواع آن در تاریخ گذشته متفاوت است. وی معتقد است که «رابطه آگاهی طبقاتی و تاریخ در دوره‌های پیش از سرمایه‌داری با دوران سرمایه‌داری به‌کلی فرق می‌کند.» (همان‌جا). لوکاچ درباره ارتباط آگاهی و تاریخ عقیده دارد که: «بشر در حقیقت تاریخ را می‌سازد، اما با آگاهی کاذب و بنابراین به‌خاطر فهم تاریخ، ما باید آگاهی کاذب را دریابیم. بیش از هر چیز اولاً باید عقلانیت و اعتبار ذهنی آن را برای کنشگران درگیر مشاهده نماییم و ثانیاً باید ببینیم چگونه آگاهی کاذب تولید می‌شود و به جامعه‌ای ارتباط می‌یابد که در آن وجود دارد» (رویزن، ۱۳۷۹: ۶). بنابر اعتقاد لوکاچ، آگاهی طبقاتی خودبه‌خود به‌دست نمی‌آید و در هر جامعه‌ای ظهور پیدا نمی‌کند، بلکه ظهور و پیدایش آن منوط به آگاهی انسان در جامعه سرمایه‌داری است. از نظر لوکاچ، در یک جامعه سرمایه‌داری، دو نوع آگاهی ممکن است وجود داشته باشد؛ آگاهی طبقه‌ی حاکم (سرمایه‌دار) و آگاهی طبقه انقلابی (کارگر). از دیدگاه لوکاچ، آگاهی سرمایه‌دار، جزئی، ایستا و بر پایه‌ی دوگانگی استوار است، درحالی‌که آگاهی کارگر زحمتکش، کلی، پویا و بر اساس وحدت و یگانگی. سرمایه‌دار «می‌پندارد که شعور هرگز قادر نخواهد بود تا درک کند که بسیاری از پدیده‌های آفریده شده در دنیای خارج محصول ذهن و فرآیند فعالیت خود انسان هستند» (قیصری، ۱۳۹۱: ۴)، اما کارگر «می‌تواند تصور کند که جهان خارج؛ یعنی، جهان اجتماع و تاریخ با قوانین خاص خودش، چیزی جز آفریده انسان نیست.» (همان). در نظر او، آگاهی طبقاتی در جوامع پیش از سرمایه‌داری (مثل فئودالی)، آگاهی، حقیقی و راستین نیست، بلکه نوعی آگاهی کاذب یا همان ناآگاهی است و در جای دیگر نیز، به نوع دیگری از آگاهی اشاره می‌کند و آن را آگاهی ممکن می‌نامد. وی این نوع آگاهی را آگاهی بالقوه و کلیت ساز تعریف می‌کند و تعبیر فرانکو فراروتی از این نوع آگاهی، این است که «در ذات آگاهی طبقاتی، این امر نهفته است که هدف نهایی باید دگرگونی و صورت‌بندی تمامی جامعه باشد به‌نحوی که منافع خاص طبقه را که در جامعه بی‌طبقه تحقق می‌یابد، کاملاً برآورده سازد» (پوینده، ۱۳۹۲: ۲۰۰). لوکاچ آگاهی طبقاتی را «واکنش عقلانی مناسبی که با وضعیت شاخص معینی در فرآیند تولید تناسب دارد» (لوکاچ، ۱۳۹۶: ۱۵۸)، تعریف می‌کند و آن را نوعی نیروی محرک می‌داند که همیشه پنهان است و زمانی این آگاهی آشکار می‌شود و به ظهور می‌رسد که کارگر طبقات جامعه را از پیش روی خود بردارد. به گفته وی «پرولتاریا خویش را به کمال نمی‌رساند مگر با نفی و انحلال خود و برقراری جامعه‌ی بی‌طبقه از رهگذر به فرجام رساندن مبارزه طبقاتی خویش» (همان: ۱۹۹) و این تنها در

جامعه سرمایه‌داری امکان‌پذیر است، چراکه در دوره‌های پیش از سرمایه‌داری، کارگر خود را نوعی کالا می‌داند و خود به کالایی تبدیل شده که تنها ارزش مبادلاتی دارد و از نظر او عوامل اقتصادی در پشت آگاهی پنهان‌اند. لوکاج این ایده (کالابودن کارگر یا بت‌وارگی کالا) را از کارل مارکس (که در کتاب فقر فلسفه خویش مطرح کرده بود) گرفت که وی تنها محدود به نهاد اقتصادی می‌دانست و سپس آن را به سراسر جامعه، دولت و قوانین (به شکل کلی زندگی اجتماعی) گسترش داد و از آن به‌مثابه یک نظریه تاریخی در اثر معروف خود، «تاریخ و آگاهی طبقاتی» تحت عنوان «شیء‌وارگی و آگاهی طبقه کارگر» ارائه داد. در واقع، لوکاج «بت‌وارگی» کالای مارکس را با مفهوم عقلانی شدن و بر ادغام کرد و در پس‌زمینه‌ای هگلی دریافت خود را از این پدیده ارائه داد، اما «در دوره سرمایه‌داری، عوامل اقتصادی در پشت آگاهی پنهان نشده‌اند، بلکه در ذات آگاهی حضور دارند» (همان: ۱۶۹). به عقیده وی «در دوره‌های پیش از سرمایه‌داری، انسان‌ها هیچ‌گاه نمی‌توانستند به نیروی محرک نهفته در پس انگیزه‌های انسان‌های فعال در تاریخ، آگاهی یابند» (همان‌جا). لوکاج آگاهی طبقاتی را فقط در اخلاق کارگر صنعتی می‌داند که در جامعه سرمایه‌داری تلاش می‌کند و در این باب می‌گوید: «اگر حزب را شکل تاریخی و حامل فعال آگاهی طبقاتی بدانیم، خواهیم دید که در همان حال حامل اخلاق کارگری رزمنده نیز هست» (همان: ۱۴۶).

لوکاج راه نجات را تحقق خودآگاهی طبقاتی می‌داند و آگاهی طبقاتی را نه مجموعه‌ای از آگاهی فردی، بلکه خصلتی گروهی از کارگرانی می‌داند که جایگاه همانندی در نظام تولیدی اشغال می‌کنند. از نظر وی، در دوران پیش از سرمایه‌داری (فئودالی)، «آگاهی طبقاتی بنابه ماهیت خود نه می‌تواند به روشنایی کامل برسد و نه بر روی داده‌های تاریخی تأثیر آگاهانه بگذارد» (همان: ۱۶۴). لوکاج معتقد است که آگاهی طبقاتی در نظام سرمایه‌داری منوط به آگاهی کاذب است و تنها طبقه کارگر و زحمتکش است که گنجایش پروراندن آگاهی طبقاتی راستین را دارد و به دلیل جایگاهش در نظام سرمایه‌داری برخلاف طبقات دیگر جامعه، توانایی دستیابی به آگاهی طبقاتی و درک مسیر حرکت جامعه را داراست. «کارگر صنعتی مستعداً است تا نقش یک واسطه و عامل تاریخی را برای دستیابی انسان به وحدت با جهان ایفا نماید و زمینه‌ساز جامعه‌ای گردد که دیگر تضاد و تنش طبقاتی در آن جایی نداشته باشد، اما این توانش بالقوه طبقه کارگر در احراز آگاهی درست و ایفای نقش تاریخی خود تا زمانی که هنوز به خودآگاهی نرسیده است، دست‌خوش آگاهی کاذب و آموزه‌های نادرست جامعه‌ی طبقاتی قرار دارد، به‌طوری‌که جهان را مجموعه‌ای ثابت و پایدار تلقی و تصور می‌کند. بنابراین از چنین ذهنیتی نمی‌توان بیش از آن‌که

آمادگی داشته باشد، چشم داشت تا مبشر و راهنمای تغییر جهان باشد» (قیصری، ۱۳۹۱: ۵-۴) و این منوط است به این‌که کارگر در نظام سرمایه‌داری، به بلوغ ایدیولوژیکی نایل آید و به آگاهی حقیقی و راستین از موقعیت طبقاتی‌اش دست یابد، چراکه او در این نظام، از خود بیگانه‌ترین طبقه در جامعه است.

لوکاج عقیده دارد که وضعیت طبقاتی کارگری ناشی از تضاد موجود در نظام سرمایه‌داری است که ناگزیر به صورت محدودیت‌های بیرونی آگاهی او نمودار می‌شوند. این تضادها بدین معناست که کارکرد آگاهی کاذب در سیر تحول طبقه کارگری با تمام طبقات پیشین متفاوت است و زمانی که احکام موجود در آگاهی طبقاتی سرمایه‌داری درباره پدیده‌های جزئی هنگامی که به کلیت جامعه پیوند داده شوند، محدودیت‌های این آگاهی را نشان می‌دهند و از کاذب بودن آن پرده برمی‌دارند و چون طبقه سرمایه‌داری در عرصه نظری نمی‌تواند از درک جزئیات و نشانه‌های فرآیند اقتصادی فراتر رود، همین ناتوانی در نهایت سرمایه‌داری را در عرصه عملی محکوم به شکست می‌کند. در چنین وضعیتی است که با آگاهی طبقاتی ممکن، سرنوشت کارگر و تمام تحولات بشری امکان عینی برای برون‌رفت از بحران سرمایه‌داری را فراهم می‌سازند و این آگاهی، در نهایت طبقه کارگری را به کمال و پیروزی رهنمون می‌شود. لوکاج در این زمینه معتقد است که «این‌که بحران فاجعه‌بار باشد و یا بورژوازی بر آن چیره شود، تماماً به آگاهی طبقاتی پرولتاریا بستگی دارد. تنها زمانی که طبقات فرودست شیوه قدیمی را نخواهند، فقط آن زمان انقلاب می‌تواند پیروز شود» (لوکاج، ۱۳۹۸: ۹۱).

۱-۴-۳- رابطه آگاهی طبقاتی با اندیشه سیاسی

اندیشه سیاسی، یکی از شاخه‌ها و تقسیمات علوم سیاسی است و در حوزه‌هایی چون فقه سیاسی، اخلاق سیاسی، فلسفه سیاسی، کلام سیاسی مورد بررسی قرار می‌گیرد و «به معنای دقیق کلمه؛ یعنی، اندیشه سیاسی در قالب جدید و جدا از اسطوره به دوره‌ای از زندگی در یونان باستان برمی‌گردد» (پولدادی، ۱۳۳۸: ۱۳). اندیشه سیاسی کوشش فکری و ارائه آرای منسجم در باب سیاست و زندگی سیاسی و تلاش برای پاسخ‌گویی به پرسش‌هاست و همواره سعی می‌کند با پی‌گیری مشکلات و ریشه‌یابی آن‌ها به دولت مشروعیت بدهد و در پی آن بحران‌های موجود در جامعه را حل کند.

اندیشه سیاسی با رشد آگاهی مردم و طبقات جامعه، ارتباط نزدیک دارد. رشد آگاهی به انسان این امکان را می‌دهد که در تمامی مسایل زندگی و امور جامعه شرکت جوید و خود را

جزئی از یک کل بداند. همچنین اندیشه سیاسی تأثیر زیادی در رفتارها و کنش‌های انسانی دارد. این کنش‌ها را می‌توان در ابعاد مختلفی از جمله: اجتماعی، سیاسی و اقتصادی تحلیل و بررسی کرد و فایده عملی آن، بهبود رابطه مردم و حکومت‌ها، کارآمد کردن حکومت‌ها، احیای حقوق مردم، تعیین وظایف و تکالیف متقابل ملت‌ها و دولت‌ها و غیره است. از مسایل مهم اندیشه سیاسی، دولت و مشروعیت آن است و وظیفه اندیشمند سیاسی، چگونگی برخورد با دولت. اینان در برخورد با دولت، همان وظایف را دارند که در مواجهه شدن با مردم و زندگی اجتماعی از خود نشان می‌دهند و اندیشمندان سیاسی روشنفکرانی هستند که با طرز تفکر خود باعث تغییرات و تحولات عمده در جامعه می‌شوند. اینان خواهان بهبود وضعیت جامعه‌اند و زمانی که اختلال در اوضاع سیاسی پدید بیاید، به موقع وارد عمل می‌شوند و هنگامی که زندگی مشترک جمعی دست‌خوش گسیختگی می‌شود و مفاهیم و مناسبات متعارف و پیشینی قادر به بازتولید نظم نیستند، افراد حاضر به پذیرش تبعیت سیاسی نخواهند بود و آن‌گاه است که اندیشه سیاسی موضوعیت پیدا می‌کند و آنان برای پاسخ‌دهی به مسئله مذکور وارد صحنه می‌شوند. اندیشمندان سیاسی در برخورد با دولت به دو اصل اساسی معتقدند: یکی سرچشمه پیدایش دولت و دیگری مشروعیت آن. «سرچشمه پیدایش دولت همواره از مسایل مهم اندیشه سیاسی بوده... و موضوع مشروعیت با مسئله تکلیف افراد مردم در برابر اقتدار دولت سروکار دارد» (همان: ۳). آنان سرچشمه پیدایش دولت را برخلاف برخی که آن را به قراردادهای اجتماعی نسبت می‌دهند، اندیشه سیاسی می‌دانند.

۱-۵-۴-طبقات اجتماعی در دوران مشروطه

«در ایران عصر قاجار (۱۲۱۰-۱۳۴۴ ه. ق)، تقسیم‌بندی بنیادینی بین قشر کوچکی از درباریان، کارگزاران دولتی، رؤسای قبایل، برجستگان مذهبی، زمین‌داران و تجار بزرگ در رأس سلسله - مراتب اجتماعی و اکثریت وسیعی از دهقانان، مردم چادرنشین و زارعان، پیشه‌وران و ارائه‌کنندگان خدمات در قاعده هرم همچنان وجود داشت» (اشرف و بنوعیزی، ۱۳۹۳: ۴۳). «قشرهای صاحب‌امتیاز در دوره قاجاریه شامل شاهزادگان، رؤسای ایلات، حکام ایالات و فرماندهان نظامی، رده‌های بالای دیوان‌سالاری و علما بودند. این گروه‌ها، اغلب از طریق منافع مشترک، شراکت در کار و ازدواج با هم پیوند داشتند» (همان: ۴۵ - ۴۴). «قدرت سیاسی و منزلت اجتماعی برای طبقات مسلط ابزار لازم را برای مالکیت و اداره زمین‌های بزرگ فراهم می‌کرد» (همان: ۵۲) و اما علمای برجسته به سه گروه تقسیم می‌شدند:

۱. کسانی که به دربار سلطنتی وابسته بودند؛

۲. علمای رده‌بالا؛

۳. مجتهدان پرهیزگار.

«نهاد روحانی شیعه، طیف وسیعی از پایگاه‌های اجتماعی، گستره‌ای از بالاترین تا نزدیک به پایین‌ترین سطح سلسله‌مراتب اجتماعی را در برمی‌گرفتند» (همان: ۵۴). «طبقه‌ی متوسط نیز شامل تجار، علمای میانه‌حال، زمین‌داران کوچک، اعیان محلی و در یک‌سطح پایین‌تر از آن، صنعتگران و پیشه‌وران می‌شد» (همان: ۵۹) و «رعایا شامل دهقانان، مردان ایلات و کارگران فرو رتبه در کارهای ساختمانی و کارگاه‌ها و خدمات شهری و روستایی و نیز گروه‌های بی‌طبقه‌ای هم‌چون درویشان تهی‌دست، گدایان و راهزنان می‌شد» (همان: ۶۱). این تقسیم‌بندی سه‌گانه در دوره‌ی مشروطه نیز حاکم بود. اگر جامعه‌ی دوره‌ی مشروطه را به هرمی تشبیه کنیم، رأس آن را اعیان و اشراف و افرادی خاص با امتیاز و قدرت بالا تشکیل می‌داد و قاعده‌ی آن را توده‌ی مردم؛ یعنی، عوام-الناس یا عامه‌ی رعایا و قشر میانی نیز شامل اشراف محلی، کدخدایان محله‌های شهری و روستاها، علمای محلی، زمین‌داران و تجار خرد، پیشه‌وران و کسبه و مانند آن. در دهه‌ی نخستین قرن ۱۴ هجری قمری (مقارن با اواخر پادشاهی ناصرالدین‌شاه)، با ورود ایران به عرصه‌ی اقتصاد نوظهور جهانی، ساختار اجتماعی کشور موجب تغییرات مهمی شد.

«اقتصاد ایران از شیوه‌ی پیشاتجاری و نظام مبادله‌ی چندپاره که در آن بیشتر تولید برای تأمین قوت لایموت بود به اقتصاد بازار تبدیل گردید... این تغییرات اقتصادی منجر به پیدایش طبقات جدید اجتماعی در کنار طبقات سنتی شد، به‌ویژه گروه کوچکی از روشنفکران دیوان‌سالار و حرفه‌ای در چارچوب دستگاه دولت، گروه جدیدی از تجار بزرگ و سرمایه‌گذاران و یک طبقه‌ی کارگر صنعتی نوپا از اهمیت خاصی برخوردار بودند» (همان: ۶۳).

۱-۵-۴-۵- شرایط سیاسی و طبقات اجتماعی دوران زندگی شاعر

زادگاه لاهوتی؛ یعنی، کرمانشاه «در سال‌های منتهی به مشروطیت، شهری با قریب پنجاه‌هزار نفر جمعیت بود و در میان مجموعه‌ای از ایلات کرد مانند: اورامان، جاف، کلهر، گوران، زنگنه، ایلات‌وند، سنجایی، کلیایی، زند و باجلان که هرکدام طوایف وابسته به خود را نیز داشتند، قرار گرفته بود و بخش اعظم ساکنان شهر را اهالی شهرنشین وابسته به ایلات تشکیل می‌دادند» (ثواب و رستمی، ۱۳۹۸: ۲)، تحت حکمرانی فرمانداران ظالم حکومت استبدادی بود.

با پیچیده شدن مقدمات انقلاب مشروطه، دامنه آن مانند سایر شهرهای ایران به کرمانشاه هم رسید و این شهر نیز به آشوب و اغتشاش کشیده شد و حاصل آن منجر به کشمکش‌های درونی و تشدید فعالیت رؤسای ایلات شد و در پی آن، انجمن‌ها و احزاب سیاسی متعددی از قبیل؛ انجمن شبه فراماسونری جامع آدمیت به وسیله سلیمان میرزای اسکندری و کمیته غیرت به سرپرستی آقا مهدی مجتهد و عضویت یار محمدخان شکل گرفت که بسیاری از آن‌ها به هواداری مشروطه‌طلبان جلسه تشکیل می‌دادند. «این شهر بیش از سایر شهرها مردان مستبد و مقتدر داشت و در طلوع مشروطیت میدان جنگ‌های خونین و قتل و غارت‌هایی گردید که در سایر نقاط ایران نظیر آن دیده نشده بود» (ملک‌زاده، ۱۳۸۳: ج ۳، ۴۵۴). «کشاکش‌های میان مشروطه‌خواهان عامیون و مستبدان حامیان حکومت اشرافی از همان اوان مشروطیت در کرمانشاه شکل گرفته بود و به همین دلیل، نمایندگان که از سوی مردم انتخاب و به طرف مجلس روانه شدند به راحتی انجام نگرفت و با درگیری‌هایی همراه بود» (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۷۷: ج ۴، ۷۲) و آنچه اوضاع کرمانشاه را متشنج‌تر می‌کرد، نامه‌هایی بود که از درباری‌ها به حسب‌الامر محمدعلی شاه به سران ایلات غرب، کلهر و سنجابی نوشته می‌شد و آن‌ها را به حمله به شهر کرمانشاه و از میان بردن مشروطه خواهان تشویق می‌کردند» (ملک‌زاده، ۱۳۸۳: ج ۳، ۵۹۲).

با وجود قشرهای مختلفی که در کرمانشاه در این دوره می‌زیستند - اعم از: روستایی و شهری - و بنا بر موقعیت‌های اقتصادی و منزلت‌های اجتماعی، بر اساس نظریه طبقه‌بندی لوکاج، می‌توان این اقشار را در دو طبقه بالادست (شاهزادگان، خوانین، ملاکین و بازرگانان) و فرودست (کارگران، دهقانان و کشاورزان) جای داد. طبقه بالادست که با داشتن سرمایه‌های کلان، حاکم و مسلط است و طبقه فرودست به دلیل فقر و تنگ‌دستی، محکوم و زیر سلطه و فضای اجتماعی که این دو طبقه در آن زندگی می‌کنند، به دلیل موضع‌گیری‌های بنیادی، محل نزاع‌ها و برخوردهای خصمانه است. از آنجایی که لاهوتی از طبقه فرودست جامعه بود، به دلیل رشد آگاهی فکری و برخورداری از اندیشه‌های سیاسی، خواهان رهایی از سلطه قدرت حاکم شد، لذا در پی واکنش‌های عقلانی مناسب، درصدد مبارزه علیه استبداد قدرت حاکم برآمد تا از چنگال سلطه سرمایه‌دار آزاد گردد.

لاهوتی زمانی که در ایران بود، بارها در اشعارش واکنش‌های ناشی از آگاهی طبقاتی خود را نسبت به جامعه آن زمان نشان داده و تأسف خود را از نداشتن آگاهی‌های کافی از سوی مردم ابراز داشته است که در بخش‌های بعدی بیان خواهد شد. او همچنین زمانی که در خارج از ایران (روسیه) به سر می‌برد، واکنش‌های خود را نسبت به اوضاع سیاسی ایران، در اشعارش بیان کرده

است. به‌عنوان نمونه، در سال ۱۳۳۲ ه.ش (اواخر عمرش)، پس از کودتای ۲۸ مرداد، به یاد انقلاب مشروطه، در شعر «دوستم»، خاطرات گذشته را چنین به تصویر کشیده است:

«در ایران چون به ضد ظلم شاهی بپا شد بیرق مشروطه‌خواهی
مجاهد‌ها ز هر سو، دسته‌دسته به‌زیر سرخ پرچم عهد بسته
به دفع خصم آزادی مردم مسلح آمدند اندر تهاجم
کنون بیش از چهل شد سال از آن دم ولی چون روز پیش‌آید به یادم
که من هم رهبر یک دسته بودم به راه خلق پیمان بسته بودم»

(لاهوتی، ۱۳۵۷: ۱۹۳)

۲- بحث

۲-۱- بررسی ساختارهای تشکیل‌دهنده اندیشه‌های سیاسی لاهوتی

بی‌گمان هیچ اندیشه‌ای خودبه‌خود به‌وجود نمی‌آید و آدمی به دور از اندیشه‌های دیگران نمی‌تواند که زندگی کند. لاهوتی روشنفکری بود که تنها به دانسته‌های خود بسنده نکرد، بلکه با اندیشه‌های بزرگان زیست و تمام سعی و توان خود را به کار برد تا در طول زندگی، این میراث تاریخی- فرهنگی را از هر طریقی به دیگران انتقال دهد. با تحلیل جامعه‌شناسی اشعار ابوالقاسم لاهوتی بر اساس نظریه آگاهی طبقاتی جورج لوکاج به ساختارهایی برمی‌خوریم که اندیشه‌های سیاسی وی در چارچوب آن‌ها پایه‌ریزی می‌شوند و شکل می‌گیرند. در این بخش به مهم‌ترین این ساختارها اشاره می‌شود:

۲-۱-۱- شخصیت

تعریف شخصیت و برداشت از آن در روان‌شناسی و جامعه‌شناسی با یکدیگر تا حدی تفاوت دارند. یونگ، شخصیت را چنین تعریف می‌کند: «شخصیت مظهر هیئتی کم‌وبیش به‌هم پیوسته از عادات، طرز تلقی‌ها، خصوصیات و همچنین افکار یک فرد است که در خارج به‌صورت نقش‌ها و منزلت‌های خاص و آن سازمان می‌یابند و در داخل در حول و حوش خود آگاهی مفهوم خود و همچنین افکار، ارزش‌ها و اهداف که با انگیزه‌ها، نقش‌ها و منزلت‌ها مربوط‌اند، قوام می‌پذیرد» (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۵۳۲)؛ و اما در جامعه‌شناسی، فرهنگ‌نامه‌های علوم اجتماعی، شخصیت را بدین‌گونه تعریف می‌کنند: «شخصیت به معنی ساخت عادات و رفتارهای کسب شده در زندگی

اجتماعی است. اساس زیست‌شناختی شخصیت، فردیت است که هم‌چون عامل تعیین‌کننده در جریان اکتساب عقاید و منش‌ها دخالت می‌کند.

در شخصیت، عناصر زیست‌شناختی و عناصر اجتماعی به‌گونه‌ای با یکدیگر ترکیب می‌شوند که تفکیک و تمایز علمی آن‌ها از یکدیگر با بزرگترین دشواری‌ها روبه‌رو می‌شود و شخصیت شکلی از انطباق گرایز، امیال و طرح‌های فردی را با یک دستگاه فرهنگی مشخص نشان می‌دهد» (وحید، ۱۳۸۸: ۸۲). شخصیت لاهوتی ابتدا در خانواده متوسط و اهل شعر و ادب شکل می‌گیرد. خانواده او از فرقه علی‌اللهی و اجداد وی همگی مروج شریعت بودند. پدرش، میرزا احمد شغل پیشه‌وری داشت و از آزادگان راه مشروطه بود. احمد بشیری در مقدمه دیوانی که از لاهوتی گرد-آوری نموده درباره گذشته لاهوتی چنین می‌نویسد: «سال‌های نخستین زندگی لاهوتی تاریک است و به‌درستی دریافته نمی‌شود که چگونه و نزد چه کسی دانش آموخته است، ولی پیداست که از خردسالی دانشی بسزا و هوشی سرشار و بالاتر از همه، بهره‌ای بسیار از سرایندگی و نویسندگی داشته است... چنان‌که در همین روزگاران، سروده‌هایش برای برخی از کسانی که در گروه آدمیت بوده‌اند، دل‌پسند افتاد و هزینه تحصیل او را به گردن گرفته و برای همین کار به تهران روانه‌اش کرده‌اند» (لاهوتی، ۱۳۵۸: پانزده) و باز در جای دیگر بیان می‌کند که «نخستین نشانه‌ای که از آغاز سرایندگی لاهوتی به دست نگارنده آمد، دوره روزنامه هفتگی تربیت بود که شادروان محمدحسین ذکاء‌الملک آن را بیرون می‌داده است.

در شماره سی صد و پنجاه و ششم این روزنامه که به روز هفتم صفر المظفر ۱۳۲۳ هجری قمری (سیزدهم آوریل ۱۹۰۰ میلادی) درآمد، چکامه باشکوهی از لاهوتی به چاپ رسیده است.» (همان: بیست‌وشش). نویسنده در ادامه می‌افزاید که لاهوتی این چکامه (با عنوان ستایش) را در آن روزگار به خاطر آزادی روزنامه‌ها و برای کرنش به مظفرالدین شاه قاجار سروده است. ظاهراً لاهوتی در نوجوانی زمانی که در کرمانشاه بوده، به مظفرالدین شاه علاقه داشت و برای او احترام قابل بود. ابیات آغازین این چکامه چنین است:

«کنون باید می خورد در کرانه رود ز دست ساقی گل‌چهره با ترانه رود

کز اعتدال ربیعی شکست صولت دی از آن سپس که تن و جان خلق را فرسود»

(لاهوتی، ۱۳۵۸: ۶۷۶)

لاهوتی در عنفوان نوجوانی، تحت تأثیر اندیشه‌های عرفانی حیران علی‌شاه درویش نامدار کرمانشاه قرار گرفت و با مکتب عرفان آشنایی پیدا کرد و زمانی که به فرقه دراویش پیوست و با

اصول و روش آن آشنا شد، دل در گرو عشق الهی سپرد. غزلیات آغازین وی در دوران جوانی گواه این مطلب است، از جمله ابیات زیر:

«از آن دمی که گیسوی تو دام دل شده است چشمت اگرچه شیر بود رام دل شده است

تأثیر عشق بین که به دل تا قدم نهاد این عالم بزرگ پر از نام دل شده است»

(لاهوئی، ۱۳۵۷: ۴۵)

وی پس از مهاجرت به تهران و با شروع انقلاب مشروطه و مبارزات مردمی به صف انقلابیون پیوست و با سرودن اشعار انقلابی - سیاسی خود در روزنامه‌ها، به انقلابیون روحیه داد. وی تا سال ۱۲۸۵ ه.ش به اشعار مذهبی و فرقه‌درویشان گرایش داشت و از حیران علی‌شاه درویش نامدار کرمانشاه پیروی می‌کرد. «او در آغاز زمانی که با درویش و شیوخ همنشینی داشت، تحت تأثیر آنان اشعاری صوفیانه می‌سرایید و بعدها زیر نفوذ جمعیت آدمیت، شعرهای میهنی و تمجید از آزادی که در خور انجمن ماسونی بود، سرود و در همان انجمن می‌خواند. بزرگترین منبع الهام اعضای جمعیت آدمیت، روزنامه قانون بود که میرزا ملکم‌خان آن را اداره می‌کرد» (لاهوئی، ۱۳۵۷: ۷-۸). لاهوتی ارادت خود را به فرقه درویش چنین بیان کرده است:

«ما که بودیم غلامان و مریدان زین پیش پیش خان و درویش

صاحب مملکت و حاکم شورا شده‌ایم همه دانا شده‌ایم»

(همان: ۲۹۷)

«به سرسینه‌ی حیران که اسم اعظم حق ودیعه داده دلم را برای ذکر مدام

خدای داند از عشق سیدم آن سان که خویش را نشناسم ز غیر در ایام»

(لاهوئی، ۱۳۵۸: سی و یک)

وی در طول عمر خود، با مردان سیاسی آشنا شد و با عضویت در «حزب سوسیال دموکرات» آموزش‌های لازم را دید. آن‌گاه با چشم بازتر و گام‌های استوارتری تلاش‌های آزادی‌خواهانه‌اش را دنبال کرد. لاهوتی با آگاهی از شرایط حاکم و مطالعه تاریخ انقلاب‌ها، خصوصاً انقلاب اکتبر روسیه، تحت تأثیر اندیشه‌های سوسیالیستی شوروی و عملکرد سیاستمدارانی چون لنین و استالین قرار گرفت و زمانی که خیانت‌های حکومت استبداد و شکست انقلاب مشروطه در ایران را دید، کم‌کم این گرایش به سمت ایده‌های سوسیالیستی بیشتر و بیشتر شد. او زمانی که دید دیگر وجودش در ایران ثمری ندارد و افکار و اندیشه‌های او تأثیری در دیگران نمی‌گذارد، راهی مدینه فاضله‌ای شد که آرمان‌های خود را در آن‌جا جست‌وجو کند. او جامعه‌ای را برگزید که می‌دانست در آن‌جا می‌تواند مؤثر باشد. خود او در این باره چنین گفته است:

«ارزو دارم ببینم این که من هم یار دارم غم دگر در دل ندارم چون که یک دلدار دارم
از حسابش فکر هر شخص محاسب عاجز آید دوری ایام هجران را اگر اظهار دارم»
(لاهووتی، ۱۳۵۷: ۸۵)

لاهووتی در غزل «همه فن حریفم» که در سال ۱۳۰۳ ه.ش در مسکو سروده، خصوصیات اخلاقی و اندیشه‌های سیاسی خود را تا حدی بیان کرده است. مطلع شعر با این بیت آغاز می‌شود:

«تنها نه من ادیب سخن دانم جنگ‌آور و مبارز می‌دانم
من حریف تویم و طیاره هم آشنای چکش و سندانم»

(همان: ۲۹)

۲-۱-۲-هویت

هویت یک ماهیت ترکیبی است؛ یعنی، نه تنها بیانگر اصلیت و حقیقت شخص را در بردارد، بلکه ماهیت جمع را نیز توصیف می‌کند. روان‌شناسان عقیده دارند که بخشی از هویت هر فرد با او به دنیا می‌آید و بخشی دیگر متأثر از محیطی است که در آن رشد و نمو می‌کند و این مربوط به نقش‌هایی می‌شود که به او محوّل می‌گردد یا خود آن‌ها را انتخاب می‌کند تا جایگاه و موقعیت خویش را بیابد. هویت با شخصیت تفاوت دارد. گرچه برخی این دو را به جای یکدیگر به کار می‌برند و این یک مسامحه است. آنتونی گیدنز تعبیر هویت در جامعه‌شناسی را مفهومی چندبعدی می‌داند و در تعریف آن چنین می‌آورد که «هویت به درک و تلقی مردم از این که چه کسی هستند و چه چیزی برایشان معنادار است، مربوط می‌شود. این درک و تلقی‌ها در پیوند با خصوصیات معینی شکل می‌گیرد که بر سایر منابع معنایی اولویت دارند. برخی از منابع اصلی هویت عبارت‌اند از: جنسیت، جهت‌گیری تمایل جنسی، ملیت یا قومیت و طبقه اجتماعی» (گیدنز، ۱۳۹۷: ۴۹). به اعتقاد برخی روان‌شناسان، هویت یکی از دو رکن اصلی شخصیت است که وظیفه آن، حفظ و نگهداری وحدت و یگانگی حالات روانی در طول عمر و زندگی است. از این رو می‌توانیم خود را بشناسیم و از دیگر چیزها متمایز سازیم.

رکن دیگر شخصیت، وحدت است که وظیفه آن، یگانگی یکایک حالات روانی است. به همین علت است که می‌توانیم در یک زمان، اعمال مختلف داشته باشیم. بخش اصلی هویت لاهوتی که ماهیت درونی او را تشکیل می‌داد و در ذات وی نهادینه شده و بیانگر شخصیت اصلی اوست، ایرانی بودن است که در جمع خانواده و مردم وطن پرست آن روز، شکل گرفته بود. بخش دیگر که ماهیت بیرونی وی را شکل می‌داد و متأثر از محیط سیاسی _ اجتماعی او بود، اسلام و

یکتاپرستی است. هویت او ماهیتی ترکیبی از ایرانی و اسلامی داشت. ایرانی بودن به او حس ملی-گرایی و ناسیونالیستی داده بود. به طوری که در دو منظومه بلند «کاوه آهنگر» و «میهن من»، به نام-آوران و قهرمانان افسانه‌ای ایران زمین می‌بالد و به تمدن چندین هزارساله خویش افتخار می‌کند. وی «از اساطیر و تاریخ باستانی به عنوان ابزاری برای برانگیختن روح پیکارجوی ایرانیان بهره می‌جوید و در راستای نگرش ایدیولوژیکی خود از شخصیت‌های تاریخی و اساطیری نام می‌برد» (نادرنژاد و ملایی، ۱۴۰۰: ۸).

لاهوتهی منظومه ای دارد به نام «کاوه آهنگر» که آن را در پنج پردهٔ اُپرابی به صورت گفت‌وگو سروده است. وی در این منظومه کاوه را نماد مردم پیکارگر و ظلم‌ستیز می‌داند و در برابرش ضحاک را نماد پادشاه ظالم و زورگو. بخشی از گفت‌وگوی کاوه و ضحاک چنین است:

کاوه:

«ایا دیو خونخوار بیدادگر ز انصاف و رحم و حیا بی خبر
 ز جور تو این ملک ویرانه شد طرب‌خانهٔ ما عزاخانه شد
 هر چند که فرخ دل و دلبند من است جانم، جگرم، یگانه فرزند من است
 هر وقت نظر کنم به سر تا پیش بینم رُخ یازده برادرهایش»

(لاهوتهی، ۱۳۵۷: ۲۱۴)

ضحاک:

«پس تو می خواهی به امر من ز بند فرخت آزاد گردد بی گزند
 گوش کن گرچه ز روی عدل و داد فال نو بر نام فرخ اوفتاد
 این سند را گر تو هم امضا کنی ترک مکر و فتنه و اغوا کنی
 من ز دست او گشایم بند را بر تو بخشم آخرین فرزند را»

(همان‌جا)

البته افراط در اندیشه‌های سوسیالیستی و گرایش‌های مارکسیستی تا حدی تقید و پایبندی وی را به اسلام کم‌رنگ کرده بود، چرا که وی از روش دین‌داری حکومت و مردم عامی به ستوه آمده بود، به طوری که در برخی از اشعارش، از کلمهٔ دین به مجاز و استعاره توسل جسته و آن را در معنای روش و ایده (غیر از اسلام) به کار می‌برد. مثلاً در این ابیات:

«ز نادرستی تحقیر می‌کند دشمن مرا که غیر درستی نکرده‌ام ز نخست
 درستی است مرا دین و از ارادهٔ خود به سخت‌گیری دنیای دون نگردم سست»

(همان: ۴۶)

«دلبر اگر دلم را می‌خواند بنده، هر چند آزادی است دینم، دل افتخار می‌کرد
باران دیده من در فصل دوری تو صحرای سینه‌ام را چون لاله‌زار می‌کرد»

(همان: ۶۰)

و یا در این ابیات که خود را مسلمان نمی‌داند و مسجد مسلمانان را در برابر نظام سوسیالیستی
شوروی قرار می‌دهد

«نه گبر و نه یهود و نه عیسایی نه کافر نه این که مسلمانم»
دنیا و صنف فعله و بازوها ملک من است و ملت و ایمانم»

(همان: ۳۰)

«این جهان میدان جنگ رنج و استثمار شد داس و چکش روبه‌رو با مسجد و دربار شد»

(همان: ۱۱۸)

۲-۱-۳- معرفت (جهان‌بینی و ایدئولوژی)

اوضاع سیاسی - اجتماعی دوران مشروطه در دیدگاه‌ها و اندیشه‌های سیاسی لاهوتی تأثیر به-
سزایی داشت، به طوری که تمام جهان‌بینی او را تحت الشعاع قرار می‌داد. وی پس از سال ۱۲۸۵
ه. ش هنگامی که در تهران اقامت داشت، از نزدیک اوضاع انقلاب و مبارزات مردمی، ظلم و بیداد
زمانه، استبداد حاکم و بی‌عدالتی‌های حکومت قاجار را می‌دید، جذب مشروطه‌خواهان شد و از
آن روز به بعد تمام هم و غم خود را صرف انقلاب مشروطه کرد و گام به گام با انقلابیون و
مشروطه‌خواهان جلو رفت و تصمیم گرفت، عمر باقی‌مانده را وقف انقلاب کند، اما زمانی که از
یک طرف با خیانت‌ها و بی‌عدالتی‌های استبداد حاکم بر مردم و نحوه دین‌داری و اسلام‌نمایی
برخی روحانیون و مبلغان ناآگاه را از نزدیک مشاهده کرد که چگونه با اشاعه بدعت‌ها و خرافه‌ها،
مردم را به گمراهی می‌کشاند و از طرف دیگر، آمال و آرزوهای خود را در به‌ثمررساندن
خواست‌های آرمانی خود؛ یعنی، تشکیل جامعه سوسیالیستی و برقراری حکومت دموکرات و
مردم‌سالار ندید، پایه‌های جهان‌بینی مذهبی او متزلزل شد و بدین‌سان با گذشت زمان و کسب
آگاهی‌های بیشتر، ایدئولوژی او نسبت به جهان بیرون و اجتماع آن زمان تغییر یافت و واقعیت-
های موجود و اوضاع سیاسی - اجتماعی جامعه در او مؤثر افتاد و باعث تحولات اساسی در
دیدگاه‌ها و اندیشه‌های او شد و این نگرش جدید از جهان پیرامون خود، از او یک اسلام‌گریز و
دین‌ستیز ساخت.

از آن‌س، لاهوتی با نگرشی جدید مواجه شد و راه نجات مردم از استبداد را در دنیای دیگری جست‌وجو کرد و این بود که اندیشه، نگاه و بینش او به سمت وسوی ایده‌های سوسیالیستی شرق سوق پیدا کرد و آشنایی با عقاید مارکس، لنین و استالین، از او یک رئالیست-سوسیالیست ساخت. او ابتدا از طریق سرودن شعر عقاید خود را مطرح می‌کند و پس از آن «با خدمت گرفتن شعر خود در جهت پیشبرد اهداف جامعه شوروی و ستایش حزب سوسیالیسم و مدح و ستایش رهبران این حزب، شعرش را در رده اشعار متعهد قرار می‌دهد. اشعار وی را می‌توان نمونه بارز نمایش رئالیسم - سوسیالیستی روسیه دانست» (رزاق پور، ۱۳۹۲: ۷۰):

«ما اصول سوسیالیستی مهیا می‌کنیم عالم بی‌صنف و استثمار برپا می‌کنیم
خواجگی را جمله کالکتیو و یک‌جا می‌کنیم چون وصایای لنین را خواب اجرا می‌کنیم»
(لاهوته، ۱۳۵۷: ۲۵۷)

و بدین ترتیب با استبداد داخلی به جنگ و نبرد می‌پردازد و در شورش‌ها علیه نظام شرکت می‌کند و بعد از چندین بار بازداشت و زندانی و تبعیدشدن تصمیم به کوچ می‌گیرد و دل به دنیای دیگری می‌بندد و آمال خود را در آن‌جا جست‌وجو می‌کند، جایی مانند روسیه که آن‌جا را آرمان-شهر خود می‌پندارد. لاهوتی با ورود به روسیه احساس آزادی می‌کند و خود را با شرایط آن‌جا سازگار می‌بیند و با شرکت کردن در محافل و مجامع سیاسی و احزاب و تشکیلات به آرزوهای دیرین خود می‌رسد تا حدی که در اثر افراط در اعتقادات سوسیالیستی، روحیه ضد فاشیستی هم پیدا می‌کند تا جایی که معتقد می‌شود، فاشیسم یک خطر جهانی است:

«وای خانه‌ام گفته پریشان شود جسته ز جا از پی یاری دود
راحت از آن لحظه فراموش کند تا آن آتش را خامش کند
شعله فاشیسم نه یک‌جایی است این خطر مُدهش دنیایی است
باید هرکس که دلش سنگ نیست رنگ سیه نامش از ننگ نیست»

(همان: ۱۵۶)

۲-۱-۴- ارزش‌های اخلاقی

ارزش‌های اخلاقی لاهوتی مانند همه‌ی انسان‌ها از جهان‌بینی او سرچشمه می‌گیرد. آنچه در اخلاقیات فطری او به روشنی جلوه می‌کند، کمال‌یابی و رسیدن به سربلندی است. وی این ویژگی را در برقراری حکومت عدل با به قدرت رسیدن کارگران، دهقانان و سایر زحمت‌کشان می‌دید و تمام سعی و تلاش او این بود که به این ایده اخلاقی جامعه عمل ببوشاند:

«میان این همه مخلوق عالم که این یک این و آن یک آن پرستد
اگر از کیش لاهوتی بپرسی نجات فعله و دهقان پرستد»

(همان: ۵۵)

«ای کارگر اسیر امروز فردا چو شوی تماماً آزاد
با چکش خویش و داس دهقان ویرانه کنی جهان بیداد
در سایه عدل و علم و عرفان دنیا نوی نمایی آباد»

(همان: ۱۶۴)

اما لاهوتی ویژگی‌های اخلاقی دیگری هم داشت، از قبیل: شجاعت، مبارزه‌گری، ظلم‌ستیزی، عدالت‌جویی، آزادی‌خواهی، وطن‌پرستی، صلح‌طلبی، کار و تلاش، حمایت از حقوق زن و مرد و ... که همه آن‌ها را در سروده‌ها و اشعارش می‌بینیم:

«کو بداند که به جز بازوی زورآور نیست رنجبر را به جهان هیچ‌کس یاور و یار
فرق هرگز نگذارد به میان زن و مرد وین دعاوی ثابت بکند از کردار»

(همان: ۲۹)

«خواهی آر آزادی از ظالم توانگر ای دهاتی متحد شو با دهاتی‌های دیگر ای دهاتی
ترک موهومات کن تحصیل علم و فضل بنما ورنه محوت می‌کند شیخ بد اختر ای دهاتی»

(همان: ۳۴)

«زمین بود وطن و کار کردگار من است نجات فعله و محو ستم شعار من است...
«نه بیم دارم و نی احتیاج لاهوتی چراکه تکیه من در جهان به کار من است»

(همان: ۴۳)

«به‌دقت بشنوید ای نورچشمان بود در زیر این گردنده‌گردون
غنی مسکین‌دیاری نامش ایران
کهن‌فرزند این دنیای پیر است به تاریخ بشر نامش درخشان
هنرپرور خردمند و کبیر است»

(همان: ۲۱۹)

«وقت راحت نیست یاران من به میدان می‌روم من به میدان از برای حفظ جانان می‌روم...
وقتش آمد از پی اجرای پیمان می‌روم من به میدان از برای حفظ جانان می‌روم»

(همان: ۲۳۱)

«می‌رسد هر دم به گوش بانگ پر شور و خروش

روح از آن گیرد نشاط دل از آن آید به جوش
صلح از آن آید به حرف جنگ از آن گردد خموش»

(همان: ۲۳۳)

«ما در این جا جنگ برضد جهالت می‌کنیم جنگ با بی‌کاری و فقر و سفالت می‌کنیم
جنگ با مستی و پستی و بطالت می‌کنیم جنگ با هرگونه امراض و کسالت می‌کنیم»

(همان: ۲۶۰)

۳- نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که لاهوتی با آگاهی از شرایط حاکم بر جامعه و مطالعه تاریخ انقلاب‌ها، خصوصاً انقلاب اکتبر روسیه، تحت تأثیر اندیشه‌های سوسیالیستی شوروی و عمل‌کرد سیاستمدارانی چون لنین و استالین قرار گرفت و زمانی که حکومت استبداد و شکست انقلاب مشروطه در ایران را دید، کم‌کم این گرایش به سمت ایده‌های سوسیالیستی بیشتر و بیشتر شد. از آنجایی که لاهوتی از طبقه فرودست جامعه بود و بیشترین دغدغه فکری و روحی‌اش، رهایی از استبداد و رسیدن به آزادی و مردم‌سالاری در یک جامعه دموکرات، لذا برای رسیدن به آرمان‌های گمشده‌ی خویش با روشنفکران و متفکرانی چون میرزا فتحعلی آخوندزاده، میرزا ملکم‌خان، سید جمال‌الدین اسدآبادی و ... که از دادگران اجتماعی و دادخواهان عدالتگر بودند، همراه شده و به صف مبارزان و انقلابیون پیوست تا از طریق سرودن اشعار سیاسی - اجتماعی و نوشتن مقالات آتشین و افشاگرانه، افکار و اندیشه‌های سیاسی خود را به گوش آزادی‌خواهان جهان برساند. وی به دلیل رشد آگاهی فکری و برخوردارگی از اندیشه‌های سیاسی، به‌عنوان یک کنشگر از طبقه فرودست وارد میدان مبارزه شد.

از دیدگاه نظریه آگاهی طبقاتی جورج لوکاک، اندیشه‌های سیاسی لاهوتی را می‌توان ملهم و متأثر از آگاهی و دانش دریافته از جهان بیرون او دانست که با واکنش‌های عقلانی مناسب همراه بوده و در اشعارش بازتاب یافته است. لاهوتی در اشعار خود، بیشتر به مسایل و موضوعات جامعه و واقعیت‌های اجتماعی موجود می‌پردازد که آن‌ها را با ذهن خلاق خود اندیشمندانه باز-آفرینی کرده است تا از این طریق مردم را به آگاهی برساند. بر اساس این نظریه، اندیشه‌های لاهوتی در چارچوب ساختارهای از قبیل؛ شخصیت، هویت و معرفت (جهان‌بینی و ایدیولوژی) و ارزش‌های اخلاقی شکل گرفته و متحول می‌شوند.

فهرست منابع

کتاب‌ها

- ۱- اشرف، احمد و بنوعزیزی، علی، (۱۳۹۳)، *طبقات اجتماعی، دولت و انقلاب در ایران*، ترجمه سهیلا ترابی فارسان، چاپ سوم، تهران: نیلوفر.
- ۲- ایگلتون، تری، (۱۳۸۳)، *مارکسیسم و نقد ادبی*، ترجمه اکبر معصوم بیگی، تهران: دیگر.
- ۳- پاسکادی، یون، (۱۳۸۰)، *ساختگرایی تکوینی و لوسین گلدمن. جامعه، فرهنگ، ادبیات، لوسین گلدمن*، ترجمه محمدجعفر پوینده، چاپ سوم، تهران: چشمه.
- ۴- پولادی، کمال، (۱۳۸۳)، *تاریخ اندیشه سیاسی در غرب*، جلد اول، چاپ چهارم، تهران: مرکز.
- ۵- پوینده، محمدجعفر، (۱۳۹۲)، *درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات (مجموعه مقالات)*، چاپ سوم، تهران: نقش جهان.
- ۶- ساروخانی، باقر، (۱۳۷۰)، *دایره المعارف علوم اجتماعی*، تهران: کیهان.
- ۷- شویره، کریستین و فوتتن، اولیویه، (۱۳۸۵)، *واژگان پیر بوردیو*، ترجمه مرتضی کتبی، تهران: نی.
- ۸- گلدمن، لوسین، (۱۳۷۶)، *جامعه، فرهنگ و ادبیات*، گزیده و ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: چشمه.
- ۹- گیدنز، آنتونی، (۱۳۹۷)، *گزیده جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن چاوشیان، چاپ دهم، تهران: نی.
- ۱۰- لاهوتی، ابوالقاسم، (۱۳۵۷)، *کلیات ابوالقاسم لاهوتی*، به کوشش بهروز مشیری، تهران: توکا.
- ۱۱- _____، (۱۳۵۸)، *دیوان اشعار لاهوتی*، به کوشش احمد بشیری، تهران: امیرکبیر.
- ۱۲- لوکاچ، جورج، (۱۳۹۶)، *تاریخ و آگاهی طبقاتی*، ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: بوتیمار.
- ۱۳- _____، (۱۳۹۸)، *در دفاع از تاریخ و آگاهی طبقاتی*، دنباله روی و دیالکتیک، ترجمه حسن مرتضوی، چاپ سوم، تهران: آگاه.
- ۱۴- ملک‌زاده، مهدی، (۱۳۸۳)، *تاریخ انقلاب مشروطیت*، جلد سوم، تهران: سخن.

- ۱۵- ناظم‌الاسلام کرمانی، محمدبن‌علی، (۱۳۷۷)، **تاریخ بیداری ایرانیان**، به اهتمام علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، جلد چهارم، چاپ پنجم، تهران: پیکام.
- ۱۶- ویر، ماکس، (۱۳۹۸)، **اقتصاد و جامعه**، ترجمه‌ عباس منوچهری و همکاران، چاپ ششم، تهران: سمت.
- ۱۷- وحیدا، فریدون، (۱۳۸۸)، **جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی**، چاپ دوم، تهران: سمت.

مقالات

- ۱- ثواقب، جهان‌بخش و رستمی، پروین، (۱۳۹۸)، «اوضاع سیاسی کرمانشاه مقارن جنبش مشروطیت در ایران»، مجله پژوهش‌نامه تاریخ‌های محلی ایران، شماره ۱۴: ۹۸-۱۱۸.
- ۲- رزاق‌پور، مرتضی؛ نوش‌آبادی، سمیه، (۱۳۹۲)، «رنالیسم در اشعار لاهوتی»، پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، سال ۳، شماره ۱۲: ۶۷-۹۴.
- ۳- رویزن، مک دوناف، (۱۳۷۹)، «لوکاچ و ایدیولوژی به‌مثابه آگاهی کاذب»، ترجمه شهرام پرستش، مجله ارغنون، شماره ۱۶: ۲۹۰-۲۷۳.
- ۴- عاملی‌رضایی، مریم، (۱۳۹۴)، «الگوی پیش‌نهادی برای تطبیق نظریه جامعه‌شناسی با ساختار ادبی - اجتماعی رمان فارسی»، ادبیات پارسی معاصر، سال ۵: ۸۴-۶۳.
- ۵- عسگری حسنکلو، عسگر، (۱۳۸۶)، «سیر نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی ادبیات»، نشریه ادب پژوهی، شماره ۴: ۶۴-۴۳.
- ۶- قرقره چی، اکرم و همکاران، (۱۴۰۰)، «تحلیل و بررسی عدالت اجتماعی با تکیه بر تاریخ و آگاهی طبقاتی لوکاچ و آئینه‌ای برای صداها و هزاره دوم آهوی کوهی شفيعی کدکنی»، فصل‌نامه علمی جستارنامه ادبیات تطبیقی، سال شش، شماره ۲۰: ۱۹۷-۱۷۳.
- ۷- قیصری، علی، (۱۳۹۱)، «آگاهی درست و نادرست از دیدگاه لوکاچ»، مجله کتاب ماه فلسفه، شماره ۵۹: ۱۱۹-۱۲۶.
- ۸- نادرزاد، پروانه و ملایی توانی، علیرضا، (۱۴۰۰)، «مؤلفه‌های هویت ملی ایرانی در دیوان ابوالقاسم لاهوتی»، نشریه تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام، شماره ۲۸: ۲۴۱-۲۱۳.

۹- نورمحمدی نجف‌آبادی، زهرا و همکاران، (۱۴۰۱)، «تحلیل سلطه‌شناسی عشق در منظومه لیلی و مجنون نظامی بر اساس دیدگاه جامعه‌شناسی لوکاچ، بوردیو و آدورنو»، فصل‌نامه علمی

جستارنامه ادبیات تطبیقی، سال ششم، شماره ۱۹: ۱۰۷-۸۶.

۱۰- ولی‌پور هفشجانی، شهناز، (۱۳۸۶)، «نگاهی به آرای جورج لوکاچ در زمینه نقد مارکسیستی»،

نشریه متن‌پژوهی ادبی، شماره ۳۱: ۱۳۶-۱۲۲.